

Bir Osmanlı Vâizi Eğinli Rahmi Efendi'nin İman Meselesine Yaklaşımı

An Ottoman Preacher's Approach to the Issue of Faith: The Case of Eginli Rahmi Efendi

Ahmet Selim HARPOTLU*
Mehmet SEVER**

Öz

Toplumla temas edebilmenin ve kit-
lelerin bilincini yönlendirebilmenin
en işlevsel araçlarından biri olan va-
azlar, bünyesinde mev'ıza türü anla-
tıların yanı sıra İslâmî ilimlerin
kelâm, fıkıh, tefsir gibi sahalarına
dair bilgiler ihtiva eden metinlere da-
yanılarak icra edilmektedir. Bu yö-
nüyle vaazlar ve kendilerine kaynak-
lık eden metinler, bazı kanıların ak-
sine halkın birtakım hikayelerle oya-
landırıldığı, hurafelerle zihinlerinin
iğdiş edildiği telifler değil, yazıldığı
dönemin dini, iktisadi, içtimâî ve
kültürel problemlerinin göz önünde
bulundurulmasıyla kaleme alınıp,
cemiyyetin tasavvurunu sahih din
inancı çerçevesinde şekillendiren
başyapıtlardır. Bu çalışma 19. asır
İstanbul vâizlerinden Eğinli Rahmi
Efendi'nin (ö.1327/1909) vaazların-
dan müteşekkil *Tefcîru't-tesnîm fi
kalbin selîm* isimli eserinin analizini
konu edinmiştir. Bu minvalde
Eğinli'nin modern düşünce ile yüzle-
şen Osmanlı Müslüman toplumun-
un müntesiplerine, bilmeleri zaruri

Abstract

The sermon, which is one of the most
functional means of contacting society
and directing the consciousness of the
masses is delivered at the basis of texts
that contain information about Islamic
Sciences such as Theology, Fiqh, and
Tafsir, as well as mawiza-type narra-
tives. In this regard, the sermons and the
texts they produce are not copyrights in
which people are distracted by stories
and neutered with superstitions. But
masterpieces that shape the imagina-
tion of society within the framework of
authentic religious belief, taking acco-
unt into the religious, economic, social
and cultural problems of the time in
which they were written. This study
analyses the work titled *Tafjir al-tasnim
fi qalb al-salim* which consists of the ser-
mons of Eginli Rahmi Efendi
(d.1327/1909), one of the preachers of
the 19th century in Istanbul. In this re-
spect, the study concludes that Eğinli
explained the essential theological prin-
ciples from the pulpit to the followers of
the Ottoman Muslim community who
faced modern thought.

* Arş. Gör., Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Temel İslam Bilimleri Bölümü, Samsun, Türkiye / e posta: ahmedsharputlu@gmail.com / ORCID:0000-0002-7302-2863.

** Doç. Dr., Bayburt Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Kelam ve İtikadi İslam Mezhepleri Anabilim Dalı, Bayburt, Türkiye / e posta: msever@bayburt.edu.tr / ORCID:0000-0001-6385-6576.

Başvuru Submission	Kabul Accept	Yayın Publish
18.10.2022	19.12.2022	31.12.2022
DOI	10.18403/emakalat.1191360	

olan kelâmi esasları vaaz kürsüsünden açıkladığı tespit edilmiştir.

Keywords: Theology, Faith, Kufr, Tawhid, Eğinli Rahmi Efendi.

Anahtar Kelimeler: Kelâm, İman, Küfür, Tevhid, Eğinli Rahmi Efendi.

Giriş

Tarih boyunca dini düşüncenin oluşum ve gelişme süreçlerinde birçok faktör etkili olmuştur. Dini anlayışların kabulü, topluma ulaşması ve böylece geleneksel bir yapıya dönüşmesinde yaygın dinî eğitimin bir parçası olan vaazlar, önemli bir yere sahiptir. Vaazlar, çalışmamız çerçevesinde ele aldığımız Osmanlı dönemi Sünnî dini düşüncesinin, fıkıh, kelâm ve tasavvufa dair birikiminin halka aktarılmasında da önemli bir rol üstlenmiş, camilerde ve dergâhlarda dini hafızanın oluşmasını temin eden yapı taşları olmuştur. Vaazlar, halka açık mekanlarda icra edilmeleri sebebiyle hem resmî hem de toplumsal denetimden de geçen dini düşüncenin görülebileceği alanlardır. Öte yandan daha özel mekânlarda icra edilen vaazlar, belli bir sınıfa veya kitleye ulaşmayı hedeflediği için konuları itibarıyla farklılıklar barındırmıştır. Vaazların etkinliğinin farkında olan âlimler ve yöneticiler, vaazların belli bir çerçevede icra edilmesini temin etmek adına idari kararlar almakla birlikte vâiz olarak görev yapacak kimselerin istifade etmesi için eserler de telif etmişlerdir.¹

Toplumsal hafızada var olan inanç dünyasının şekillenmesini ve sürekliliğini sağlayan vaaz metinleri, farklı açılardan değerlendirmelere de konu olacak özelliklere sahiptirler. Özellikle modernleşme dönemi Osmanlı düşüncesi dünyasında ortaya çıkan dini, iktisadi, içtimâî ve kültürel problemlerin ele alındığı kaynaklardan olan mev'iza/vaaz metinlerinin, inanç meselelerini nasıl ele aldığı ve böylece toplumun din tasavvurunun nasıl şekillendiği veya şekillendirilmek istendiği tespit edilebilir. Böyle bir tespit, vaaz metinlerinin insanlara taklidi tavsiye ettiği, bâtil ve hurafe merkezli bir din anlayışını dikte ettiği gibi olumsuz yargı ve genellemeleri de irdelenecek bir işlev görecektir. Güçlü bir ilmî gelenek oluşturmuş Osmanlı düşüncesi dünyasının halka ulaşan eserleri olan vaaz metinleri, gerçekten bu ilmî mirasın dışına çıkan bir hüviyete mi sahiptir? Bu gibi iddiaların gerçekliği, metinlerin analiz edilmeleri suretiyle ortaya çıkarılmalıdır. Bu çalışmaya konu olan Eğinli Rahmi Efendi, Osmanlılar döneminde vaaz faaliyetlerine yönelik eleştirilerin yoğunlaştığı Tanzimat dönemi

¹ Osmanlı Modernleşme döneminde vaazlara olan ilgi ve halk üzerindeki etkisi için bk. Nesimi Yazıcı, "Tanzimat Dönemi Ramazanlarında Vaaz ve İrşad Hizmetleri Üzerine Değerlendirmeler", *Diyanet İlmî Dergi* XLI/3 (2005), 105-116.

ve sonrasında vâizlik görevini üstlenen bir isimdir. Eğinli'nin bu türlü eleştirilerin yaşandığı bir süreçte sıradan bir vâizden farklı olarak, dönemin yaygın dinî eğitiminin önemli bir parçası olan vaazlara kaynaklık eden bir eserin müellifi olması da ayrıca dikkat çekicidir. Eğinli vaaz kürsülerini, yaşadığı dönemde toplumun karşılaştığı inanç ilkelerine ilişkin modern problemleri, Ehl-i Sünnet itikadî doğrultusunda çözümlerin bir aracı olarak görmektedir. Bu çalışma Eğinli'nin Tefcîru't-tesnîm fi kalbin selîm isimli eserini metin analizine tabi tutmuş, ağırlıklı olarak iman ve imana ilişkin konular etrafında kelâmî geleneğin ilk dönemlerden beri gündeminde olan ana tartışma konularının bir vâiz tarafından nasıl ele alındığını tespiti yönelmiştir. Çalışmamız, bir kelâmcı ya da fakihin görüşlerinden ziyade halkı irşad etmekle yükümlü olan bir vâizin düşünce dünyasını ele almaktadır. Bu nedenle Eğinli'nin yaşadığı yüzyıla kadar onun âit olduğu İslâm geleneğindeki vâizlik kurumunun kısa hikayesine temas etmek suretiyle bu kurumun ve onun ürünü olan vaazların, tarihi işlevine değinmek istiyoruz.

1. Toplum ve Din Anlayışının Şekillenmesinde Vâizlik Kurumu ve Vâizler

İslâm toplumunun ilk oluşum aşamasından itibaren hutbe ve vaaz, dinî düşüncenin teşekkülünde merkezi bir rol üstlenmiştir.² İslâm dininin karakteristik özelliği olarak dinî bilginin bir “tekeli” barındırmaması, “dinî otoritenin” kimliğinin netleşmesini engellemektedir. Bu durumun farkında olan ilk dönem İslâm devletleri, ulema sınıfını iktidarın kontrolü altında tutmanın yollarını aradılar.³ Toplumun dinî tasavvurunun şekillenmesinde önemli bir kurum olan vaaz ve vâizlik, ilk olarak Hz. Muaviye (ö. 60/680) döneminde resmi bir hüviyete bürünmüştür. “Her geleneğin kendine hâs taraftar kazanma yolları olduğu”⁴ gerçeği İslâm toplumu için de geçerlidir. Bu bağlamda Hz. Muaviye'nin, kendisi hakkında toplumda oluşan olumsuz kanaatleri bertaraf etmek maksadıyla hususi hikâyeciler tuttuğu da bilinmektedir.⁵ Dönemin siyasi ve dinî atmosferinin mücadelecî

² Jonathan P. Berkey, “Preaching and the Problem of Religious Authority in Medieval Islam”, *Muslim Preaching in The Middle East And Beyond* (Edinburgh: Edinburgh University Press, 2020), 67.

³ Berkey, “Preaching and the Problem of Religious Authority in Medieval Islam”, 69.

⁴ Paul Feyerabend, *Yönteme Karşı*, çev. Ertuğrul Başer (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 1996), 283.

⁵ Mahmut Yeşil, *Vaaz Edebiyatında Hadisler* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2021), 62.

yapısı Hâriciler, Şiâ ve Zeydiyye gibi fırkalara mensup vâiz ve hatiplerin ortaya çıkmasını da hızlandırmıştır. Öyle ki bu vâizlerin halka hitap ederken şiirler söylemesi ve kıssalar anlatması dinleyicileri heyecanlandırıyordu. Vaazın ya da hutbenin toplumu yönlendirmedeki önemi, Emevi Halifesi Mervan b. Hakem'in (ö. 65/685) de yönetim anlayışında kendisini göstermiştir. Hakem, bayram namazından önce hutbe okumak istediğinde cemaatten birisi ayağa kalkarak "Hutbe namazdan sonra okunur" şeklinde itiraz etmiştir. Halife bunun üzerine "Ey Filan, o adet terkedildi" diyerek yeni bir uygulama başlatmış; vaaz ve hutbe ile toplumu yönlendirmek istemiştir.⁶

Abbasiler döneminde resmi bir görevi bulunmayan vâizler de halka hitap etmeye başlamış, zamanla sultanların saraylarında etkili konumlara yükselmişlerdir. Örneğin Mu'tezilî düşüncenin önemli isimlerinden Amr b. Ubeyd (ö.144/761), Halife Mansur (136-158/754-775) döneminde⁷ etkili olmuş, i'tizal fikrinin saray çevresinde itibar kazanmasını sağlamıştır. Sultanların ve toplumun vâizlere olan saygısı, onların dini otorite olarak benimsenmesinin yolunu açmıştır. Bununla birlikte zaman içerisinde vâizlerin iktidarın ve hilafetin aleyhinde gelişen olaylara zemin oluşturması, kimi dönemlerde vâizlerin denetlenmesini ve kontrol altında tutulmasını bir zorunluluk haline getirmiştir. Örneğin Mu'tazîd-Billah döneminde (279-289/892-902) kıssacı vâizlerin Sünnîler ve Şiîler arasındaki ihtilafî körükleyici konuşmalar yapması, Bağdat'ta bu gibi kişilerin vazlarının yasaklanması ile neticelenmiştir. Bununla birlikte bazı dönemlerde iktidarın mezhebi eğilimlerine destek veren vaazlar talep edilmiştir. Örneğin Bağdat'ta Râfizîlerin alenî olarak sahabe ve Ehl-i sünnet hakkında saygısızca ifadeler dile getirmesinden rahatsız olan Halife, vâizleri görevlendirmiştir. Dönemin meşhur vâizlerinden olan İbnü'l-Cevzî (ö.597/1200), Râfizîlerin söylemlerine karşı çıkmış, sahabeye karşı saygısızlığın cezalandırılacağını ilan etmiştir.⁸

Memlükler döneminin meşhur âlimlerinden ve edebiyatçılarından İbn Nübâte (ö. 768/1366) yönetici (Halife ve emîr) için vaaz ve vâizin taşıdığı önemi zikreder. Vâizin toplumu yönlendirmedeki etkisi kadı ve diğer hukukçulardan daha fazladır. Zira onların camilerdeki kürsüleri toplumun geneline, kamuya hitap eden bir mevkidir. Örneğin mahkemeye giden bir davalının davası, kendisi ile davacılar arasında cereyan eder ve sadece tarafları ilgilendiren bir hüküm ortaya konu-

⁶ Ebû Hâmid Gazzâlî, *İhyâ-ü Ulûmi'd-Dîn*, (Beyrût: Dâru'l-Ma'rife, ty.), 2/325.

⁷ Yeşil, *Vaaz Edebiyatında Hadisler*, 64.

⁸ Yeşil, *Vaaz Edebiyatında Hadisler*, 33.

lur. Bu hükmün toplumun diğer fertleri için bir kural haline dönüşmesi, ancak hükmün kapsamına giren bir fetva dahilinde mümkün olmaktadır. Bu bağlamda iktidarın, toplumun geneline doğrudan hitap eden vâizlerin atanmasında ve takip edilmesinde dikkatli olması gerekir. İbn Nübâte bu duruma işaret etmiştir. Ona göre Emir, bir şehirde aynı zamanda iki farklı vâizin konuşmasına müsaade etmemelidir. Çünkü aralarında çıkacak olan görüş ayrılıkları, toplumun farklı kesimlerinin arkalarından gitmelerine ve en azından kendi aralarında çatışma ve fitneye sebep olacaktır.⁹

Osmanlılar döneminde de vaaz ve vâizler, din anlayışının şekillenmesinde önemini korumuştur. Özellikle XVII. yüzyılda ortaya çıkan Kâdızâdeliler hareketi, vâizlerin toplum içinde oynadıkları rolü göstermesi bakımından önemlidir. İlk olarak vâiz Kadızâde Mehmed Efendi'nin (ö. 1045/1635), dönemin meşâyihından Abdülmecid-i Sivâsî (ö. 1049/1639) ile aralarında başlayan fikri tartışmalar daha sonra tekkelerin basılması, tütün yasakları ve kahvehanelerin kapatılması, camilerde küçük çaplı eylemlerin ortaya çıkmasına sebep olmuştur.¹⁰ Kâtip Çelebi'ye göre bitmeyen bu tartışmalar, taassubu alevlendirmiş toplumu bölmüştür.¹¹ Osmanlı tarihinde Kâdızâde Hareketi olarak ortaya çıkan hareket, kendi çağında yaşanan İslami anlayışın ve sosyal hayatın bir tenkidi olarak dikkat çekmektedir.¹² Dönemin edebiyatında da vâizlerin toplum üzerindeki menfi etkilerini gösteren şiirler mevcuttur. Örneğin Niyaz-i Mısri (1105 / 1694) bir şiirinde durumu şu şekilde tasvir eder:

*Bugün bir meclise vardım oturmuş pend ider vâiz
Okur açmış kitabını bu halkı ağlatır vâiz
İki bölmüş cihan halkın birini cennete salmış
Eliyle kürsüden biri tamuya sarkıtır vâiz
Çıkar ağzından ateşler yakar şeytan-ı melunu
Sanırsın yedi tamununun azabı kendidir vâiz
Tamuya şöyle doldurmuş içinde yok duracak yer*

⁹ Thomas Bauer, *Müphemlik Kültürü ve İslam*, çev. Tanıl Bora (İletişim Yayınları, 2020), 320.

¹⁰ Semiramis Çavuşoğlu, "Kadızâdeliler", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2001), 24/101.

¹¹ Kâtip Çelebi, *Mizânü'l-Hak fî ihtiyâri'l-ahak*, çev. Orhan Şaik Gökyay (İstanbul: MEB. Yayınları, 1993), 108.

¹² F. Mehmet Şeker, *Osmanlı İslam Tasavvuru* (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2013), 290.

*Ana yerleştirir halka acep hizmettedir vâiz*¹³

Modernleşme dönemi Osmanlılar devrinde, vâizlerin vaazlarında nasıl davranması gerektiği hangi kaynakları kullanmasının uygun olacağı ve mahzur teşkil eden meselelere girilmemesi gibi hususları dile getiren yazılar yazılmış¹⁴ olsa da resmi bir eğitimin parçası haline gelemediği için sorunlar net bir şekilde çözüme kavuşturulamamıştır. Tanzimat dönemi devletin vaaz ve vâizlere dair sıkıntılara çözüm arayışı içerisinde olduğu bir dönemdir. İlmî yeterliliği olmadığı halde vaaz kürsüsünü işgal edenler, bu dönemde kürsülerden uzaklaştırılmaya çalışılmış, II. Abdülhamit dönemi ve takip eden Meşrûti yönetim süreçleri, vaaz ve vâizlere dair problemlerin devlet eliyle çözüme kavuşturulmak istendiği zamanlar olmuştur. Dönemin matbuatında vaaz ve vâizlik kurumu hakkında birçok yazı neşredilmiştir. Bu yazılarda vâizlerin toplum için önemi dile getirilmiş; vaaz ve hitabet alanında İslâm tarihinden, Avrupa ve Amerika'da vâizlik mesleğinin icrasından örnekler verilmeye gayret edilmiştir.¹⁵ Vâizlik kurumunu iyileştirebilmek ve bu minvalde toplumun sahih kabul edilen dini akide üzerine şekillenmesi için tarihsel tecrübenin ışığında 29 Aralık 1911 senesinde Medresetü'l-Vâizîn açılmıştır. Dini ilimler ve modern bilgi ile mücehhez olan vâizler yetiştirmekle sorunların ortadan kaldırılması hedeflenmiştir. 1927 yılından itibaren vâizlik müessesesi Diyanet İşleri Başkanlığı bünyesinde yer almıştır.¹⁶

2. Vâiz Kimliği ile Eğinli Rahmi Efendi ve Tefcîru't-tesnîm İsimli Eseri

Eğinli Rahmi Efendi, bugünkü Erzincan ili sınırlarında bulunan Eğin (Kemaliye) kazasında 1855 yılında doğmuştur. Meşihat makamına vermiş olduğu bilgi fişinde isim ve nisbesi Mehmed Rahmî b.

¹³ Niyâzi-i Mısri, *Divân-ı İlahiyât*, nşr. İhramcızâde Hacı İsmail Hakkı Altuntaş, (2011), s. 96.

¹⁴ Tâcüddin es-Sübki, *Mu'îdü'n-Ni'Am ve Mübidü'n-Nikam* (Kahire: Darü'l-Kütübî'l-Arabî, 1948), 113; Ahmed Efendi Taşköprizâde, *Mevzûâtü'l-Ulum* (Dersaadet: İkdâm Matbaası, 1313), 1:98-100; *Mizânü'l-Hak fi ihtiyâri'l-ahak*, 123-128.

¹⁵ Dönemin gazete ve dergilerinde mevcut bazı tartışmalar ve teklifler için bkz. Ebu'l-Kemal, "Mesâil-i Diniyemiz ve Vâizler -I-", *İslâm Dünyası* 15 (1331 1329), 234-236; Ebu'l-Kemal, "Mesâil-i Diniyemiz ve Vâizler -II-", *İslam Dünyası* 16 (1331 1329), 247-249; Mehmed Şükrü, "Vâizlerimiz Hakkında Birkaç Söz", *Beyânü'l-Hak* 7/174 (20 Ağustos 1328), 3052-3054; Ahmed Naim Babanzade, "Vâizler: Vâiz nedir?", *Sırat-ı Müstakim [Sebilü'r-Reşad]* 1/2 (21 Ağustos 1324), 22-23.

¹⁶ Yeşil, *Vaaz Edebiyatında Hadisler*, 76-77.

Abdillâh b. Ahmed en-Nazîf b. Alî el-Eğîni olarak geçmektedir. İsmi- nin telif ettiği eserlerinde “Mehmed Rahmi”, “Rahmi el-Eğîni”, “Meh- med Rahmi el-Eğîni” şeklinde geçtiği de görülmektedir.¹⁷ İlköğreni- minin ardından kendi kasabasında imamlık ve vâizlik görevlerini ifa etmiştir. Daha sonra İstanbul’a giderek klasik eğitimini Arapça ve Farsça öğrenerek tamamlamıştır. 1885 yılında Medresetü’n-Nüvvâb’a girmiş ve buradan 7 Şaban 1305/19 Nisan 1888 yılında birincilikle mezun olmuştur.¹⁸ Akabinde İstanbul’da vâiz olarak göreve başla- mıştır. Daha sonra Fatih Dersiâmlığı görevinin yanı sıra şer’î hâkim- lerin yetiştirilmesi amacıyla kurulan, sonraları Mekteb-i Kudât adıyla anılacak olan Mekteb-i Nüvvâb müdürlüğüne atanmıştır (5 Eylül 1909). Burada Osmanlı dönemi temel fıkıh kitaplarından olan Molla Hüsrev’in *Dürrerü’l-Hükkâm* adlı eserini kürsü şeyhi olarak vefat ettiği 1327/1909 senesine kadar okutmuştur.¹⁹ Âsâriye câmii Cuma vâiz- liği ve 1894 yılında atandığı Tedkîk-i Müellefât heyet üyeliği de onun resmî görevleri arasındadır.²⁰ Müellefât tetkik heyetine tayin edilmesi kariyerinde önemli bir noktadır. Zira bu makalenin de konusu olan *Tefcîru’t-tesnîm* isimli eseri, henüz heyet üyesi değilken dersiâmlık yıllarında kaleme alınarak heyete sunulmuş, ancak eser bazı tashih- ler ile düzeltilmesi sonrasında basılabileceği kararı ile reddedilmiştir.²¹

Osmanlı devletinin son dönemlerinde yaşamını sürdürmüş bir din görevlisi olarak Eğinli Rahmi Efendi, dönemin aydınlarının vâizlik kurumuna ciddi eleştiriler yönelttiği bir sürece tanıklık ederken, 1909 tarihli başlayarak vâizlik mesleğini de ilgilendiren medreseleri modernleştirme fikrinin arifesinde vâizlikle iştigal etmiştir. Öyle ki te- mas ettiğimiz üzere onun vefatından kısa bir süre sonra Osmanlı’da vâiz yetiştirmek maksatlı ilk yüksek okul olan Medresetü’l-Vâizin açılmıştır. Bu bağlamda Eğinli, birazdan değineceğimiz eserinde de görüleceği üzere Osmanlıların modern çağa ve onun gerekliliklerine uygun vâiz yetiştirme gayelerinin tartışıldığı dönemlerde, halka dini bilgi vermenin yanı sıra İslâm toplumunun gündemini meşgul eden

¹⁷ Yaşar Acat, “Eğinli Rahmi Efendi: Hayatı, İlmi Kişiliği Ve Arap Diline Dair Ka- leme Aldığı Eserleri”, *Uluslararası Erzincan Tarihi Sempozyumu* (Erzincan: Er- zincan İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, 2019), 988.

¹⁸ *İlmîyye Sâlnâmesi* (Dârü’l-Hilâfeti’l-Aliyye: Matbaa-i Âmire, 1334), 689.

¹⁹ *İlmîyye Sâlnâmesi*, 708.

²⁰ Tahsin Özcan, “Rahmi Efendi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İs- tanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2007), 34/423.

²¹ Filiz Diğiroğlu, “II. Abdülhamid Döneminde Dinî Yayıncılık: İslâmî Metinleri Kim Üretir?-II”, *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 54/54 (15 Ha- ziran 2018), 14, 32.

yeni problemlerle yüzleşerek halkı aydınlatmaya çalışan bir vâiz profili çizmektedir. Nitekim bir Osmanlı müderris ve vâizi olarak Eğinli açısından vâizlik, topluma karşı yerine getirilmesi gereken bir sorumluluktur. Ona göre dini konularda yanlış bilinen konuların düzeltilmesi için din görevlileri, insanların kendi yanlarına gelmesini beklememeli, halkın arasına karışıp tebliğde bulunmalıdır.²² Dini konularda ortaya çıkan ihtilafları ve yanlış itikatları düzeltmek için gücü yettiği kadar çalışmak ve başlarına gelebilecek muhtemel sıkıntılara katlanmak alimlerin görevlerindedir.²³ Toplumsal adaletin tahakkuku, yöneticilerin adaleti tesis etmelerinin yanı sıra alimlerin nasihat ve ikazları ile gerçekleşecek olan irşat ile mümkündür. Hatta alimlerin adaleti, tam olarak irşat görevidir.²⁴

Vâizlik mesleğini ağır bir sorumluluk olarak algıladığı anlaşılan Eğinli, kaleme aldığı *Tefcîrû't-tesnîm* isimli eserinde de aynı sorumlulukla hareket edebilmiş midir? Zira İslâm medeniyetinde metin, fikri üretimin dayandığı ana unsurdur. Bu sebeple İslâm adına ortaya konan düşünce ve fikirlerin bir metne dayanması kaçınılmazdır. Bu bağlamda Kur'ân ve Hadis en temel kaynaklardır.²⁵ Vâizlerin ve din adamlarının kullandıkları kaynaklar, onların bilgilerinin dayandığı temelleri oluşturmakla kalmaz, toplumun din tasavvurunu da şekillendirir. Bu noktadan hareketle vâizlerin kullanacağı kaynaklar her dönemde tartışılmıştır.²⁶ Ahmed b. Hanbel, kendi döneminde bazı metinlerde müşahade ettiği yanlışlıkları dile getirmiştir. O, “üç çeşit kitabın içindekiler geçersizdir. Bunlar: Meğâzî, Melâhim ve Tefsirdir” diyerek konuya temas etmiştir.²⁷ Bu gibi metinlerin tenkid konusu olması muhtevalarında; helal, haram ve ahkâm konularında amel

²² Eğinli Mehmed Rahmi Efendi, *Tefcîrû't-tesnîm fî kalbin selîm* (İstanbul: Fazilet Neşriyat, t.y), 39.

²³ Rahmi Efendi, *Tefcîrû't-tesnîm*, 39.

²⁴ Rahmi Efendi, *Tefcîrû't-tesnîm*, 77.

²⁵ Berkey, “Preaching and the Problem of Religious Authority in Medieval Islam”, 68.

²⁶ Konu hakkındaki tartışmaların Osmanlı dönemi ve sonrasındaki kaynak kritiğini görmek için bk. Hayreddin Karaman, “Vaaz Kaynaklarının Tavsif ve Tenkidi”, *İslam'ın Işığında Günün Meseleleri* (İstanbul: İz Yayıncılık, 2002), 391-408.

²⁷ İbn Hacer el-Askalâni, *Lisânü'l-Mizân* (Beyrut: Müessesetü'l-A'lemî, 1971), 1/13.

edilemeyecek haber ve hadislerin yanı sıra mevzû haberlerin çok olması hatta bazen İsrailiyyât kökenli hurafelerin bulunmasıdır.²⁸ Ancak toplumun özellikle kıssa ve hikâyeler üzerinden dini anlamaya olan meyli, bu gibi eserlerin her dönemde popüler olmasını sağlamıştır. Bu mahzurlarla birlikte göz ardı edilemeyecek husus, vâizlerin kullandıkları kaynakların dini düşünceyi şekillendirmiş olduğudur.²⁹ Zamanla mezkûr kaynakların üslubu, yer edinmiş olduğu toplum hafızası için yeni eserleri takdir edip etmeme noktasında da belirleyici olmuştur.

Eğinli'nin İstanbul'a gelmeden önce bir dönem imamlık ve vâizlik yapmış olması ve sonrasında aynı görevi imparatorluğun başkentinde de icra etmesi, onun toplumun din anlayışını çözmesinde ve onların duygu dünyasına hitap edebilmesinde etkili olmuştur. Kalem aldığı *Tefcîru't-tesnîm*'de bu yön dikkat çeker. Eğinli, eserinde özellikle Türkçe şiirlere de yer vermeyi ihmal etmez. Şiirin oluşturduğu hissiyat, fıkıh ve kelâm eserlerinin anlattığı hakikatleri temellük/içselleştirme noktasında önemli bir araç olarak kullanılır.³⁰ Ayrıca müellifin meslekî deneyimi, onun tecrübeli bir vâiz olduğunu göstermektedir. Yazdığı eserler dikkatlice incelendiğinde onun klasik fıkıh ve kelâm anlayışını, devrin yeni gelişmeleri çerçevesinde topluma aktarmaya çalıştığı görülür. Özellikle Eğinli'nin *Tefcîru't-tesnîm* adlı eseri, kendisinin Sünnilik tasavvurunu görebileceğimiz temel kaynaktır.³¹

Vâizler için yazılmış olan *Tefcîru't-tesnîm*, kaynakları ile dikkat çekmektedir. Konu etrafında klasik mev'ıza kitaplarını³² kullanmanın yanı sıra, yeni yazılan eserleri ve klasik kelâm eserlerini de kullandığı görülmektedir. Çalışmamız çerçevesinde müellifin özellikle

²⁸ Karaman, "Vaaz Kaynaklarının Tavsif ve Tenkidi", 1-3/392-393.

²⁹ Rahmi Efendi, *Tefcîru't-tesnîm*, 2.

³⁰ Rahmi Efendi, *Tefcîru't-tesnîm*, 2.

³¹ Eserin baskısı ve izni hakkında eserde şu bilgiler verilmektedir: Mev'ızadan işbu eser *Tefcîru't-tesnîm fi kalbin selîm* nâm kitâb-ı latif ve eser-i bihterin Fâtih dersiamlarından Eğinî Mehmmmed Rahmi Efendi'nin tertib-i kerdeleri olup Tedkîk-i Müellefât-ı şer'îyye'nin tasvibi ve Encümen-i Teftiş ve Muayene'nin tensibi ve Me 'ârif-i Umûmiyye Nezâreti celiliyyesinin 276 numaralı 21 Haziran 309 sene tarihli ruhsatnamesiyle Karatâş Caddesinde Kırımı Abdullah Efendinin 36 numaralı matbaasında def'a-i üla olarak tashihine kemal-i dikkat tab' şode. Her hakkı sahibine aiddir." Rahmi Efendi, *Tefcîru't-tesnîm*, 7.

³² Rahmi Efendi, *Tefcîru't-tesnîm*, 69.

iman, İslam, amel konusu etrafında kullandığı kaynaklara temas etmek istiyoruz. Mev'iza noktasında Ebü'l-Berekât Hayrüddin Nu'mân b. Mahmûd el-Âlûsî (ö. 1317/1899) tarafından yazılan ve kısa zaman içinde büyük ilgi gören *Gâliyetü'l-Mevâ'iz* isimli eseri, bunların en önemlilerindendir.³³ Tefsir eserleri içerisinde Kâdı Beyzâvî'nin (ö. 685/1286) *Envârü't-Tenzîl'i* ile Osmanlı döneminin meşhur âlimlerinden İsmail Hakkı Bursevî'nin *Rûhu'l-Beyân'ı* temel tefsir kaynaklarıdır. Bu eserlerin ortaya koyduğu tefsir anlayışını müellif, Osmanlı düşünce dünyasının vazgeçilmezleri arasında olan ve irfan geleneğini besleyen Hâfız Şîrâzî'nin (ö.792/1390 [?]) *Divân'ı*³⁴, *Mesnevî*³⁵, Nâbî (ö.1124/1712) *Dîvân'ı*³⁶ Sâdi Şîrâzî'nin (ö.691/1292) *Gülüstan* ve *Bostân'ı*³⁷ Molla Câmî'nin (ö.898/1492) *Bahâristan'ı*³⁸ ile tezyin etmeye çalışmıştır. Özellikle kelâm konularının değerlendirilmesi sadedinde *Mevâkıf*³⁹ ve *Şerhu'l-Akâid* hâşiyeleri gibi⁴⁰ Osmanlı Sünnilik tasavvuruna yön veren metinleri kaynak olarak tercih edişi dikkat çekmektedir. Kelâm eserlerinde ayrıca toplum inancının taşıyıcı metinleri diyebileceğimiz temel ve orta düzey eserlerden *Emâli*,⁴¹ Ali el-Kârî'nin (ö. 1014/1605) *Emâli* kasidesi üzerine yazmış olduğu *Davû'l-Me'âlî* şerhi,⁴² itikadî konularda başvurulan eserlerdendir. Osmanlıca kaynaklardan Birgivi'nin (ö.981/1573) *Ravzatü'l-Cennâtı*, Kadızâde'nin *Vasiyyetnâme* üzerine yazmış olduğu şerh ve *Umdetü'l-İslam* gibi Türkçe ilmihal tarzı itikat eserleri de zikredilebilir.⁴³

Eğimli'nin görüşlerine geçmeden önce, *Tefcîrû't-tesnîm*'de iman ve imana taalluk eden meseleler üzerinde durmasının arka planını anlamak için yaşadığı dönemin dini atmosferine değinmek gereklidir. Eğimli, Batı düşüncesi ve modernleşme fikrinin Osmanlılar üzerinde etkili olduğu bir süreçte vaizlik görevini icra etmiştir. Osmanlılar, onun doğumuna yakın tarihlerde batılılaşma düşüncesinin ilk somut adımlarını atarak, 3 Kasım 1839'da Tanzimat Fermanını, ardından

³³ Rahmi Efendi, *Tefcîrû't-tesnîm*, 70, 71.

³⁴ Rahmi Efendi, *Tefcîrû't-tesnîm*, 68.

³⁵ Rahmi Efendi, *Tefcîrû't-tesnîm*, 71.

³⁶ Rahmi Efendi, *Tefcîrû't-tesnîm*, 68.

³⁷ Rahmi Efendi, *Tefcîrû't-tesnîm*, 20.

³⁸ Rahmi Efendi, *Tefcîrû't-tesnîm*, 68.

³⁹ Rahmi Efendi, *Tefcîrû't-tesnîm*, 67.

⁴⁰ Rahmi Efendi, *Tefcîrû't-tesnîm*, 68.

⁴¹ Rahmi Efendi, *Tefcîrû't-tesnîm*, 68,69.

⁴² Rahmi Efendi, *Tefcîrû't-tesnîm*, 69.

⁴³ Rahmi Efendi, *Tefcîrû't-tesnîm*, 69.

18 Şubat 1856'da Islahat Fermanını ilan etmişlerdir. Batılılaşma serüveni sadece askeri, fen ve teknik sahasıyla sınırlı kalmamış, Müslümanların inanç ve yaşam şeklinin değişmesinde de etkileri görülen bir girişim olmuştur. Örneğin Osmanlı aydınlarının oluşturduğu muhalif bir grup olan Yeni Osmanlılar Cemiyetinin üyelerinden Mustafa Fâzıl Paşa'nın (ö.1875), Sultan Abdülaziz'e (ö.1876) yazdığı mektupta, dinin sosyal hayattaki tesirinin kırılmasına yönelik reform önerileri yer almaktadır. Keza intihar etmesiyle Tanzimat sonrası Osmanlı aydınının içinde bulunduğu medeniyet buhranının sembolü haline gelen Beşir Fuad (ö. 1887), Materyalizm ve pozitivizm fikirlerini açıkça savunan bir fikir insanıdır.⁴⁴ Batılılaşma döneminin bir diğer öncüsü şair ve gazeteci Şinâsi'nin (ö.1871), şiirlerinde görülen bilim ve akla verilen önemin vahyi ve nübüvvet makamını devre dışı bırakan bir seviyede işlenmesi, temel inanç meselelerinin tartışılır hale geldiğini gösteren bir diğer örnektir.⁴⁵ Osmanlı aydınının modernleşme düşüncesi ile kurduğu söz konusu irtibatın tesirlerinin halka da sirayet ettiği gözlemlenmiştir. Nitekim dönemin fikir adamlarından Ziya Paşa (ö. 1880), vükelâ ve devlet adamları arasında dinsizlik modasının görülmesinden yakılarak, bu durumun ahlâk-ı milliyeyi bozduğunu ifade etmiştir.⁴⁶ Yine Eğinli Rahmi Efendi'nin aktif olarak vaizlik görevini icra ettiği II. Abdülhamit döneminde (1876-1909), padişaha muhalefetleriyle tanınan Jön Türkler'in modernleşme düşüncesine bağlı olarak İslâmî esaslara gayr-ı ciddî yaklaşımları görülmektedir. Örneğin bu dönemde Jön Türk hareketinin liderlerinden Ahmed Rızâ'nın (ö. 1930) kız kardeşi Fâhire Hanım'a yazdığı mektupta kardeşinin inanç ve amellerini "çocukluk" olarak nitelmesi, söz konusu ciddiyetsizliğin tipik bir tezahürüdür.⁴⁷ Dolayısıyla bazı Osmanlı aydınlarının modernleşme düşüncesiyle kurduğu irtibatın bir uzantısı olarak temel inanç konularında meydana gelen savrulmalar, Rahmi Efendinin de içinde bulunduğu dönemin ulemasını iman başta olmak üzere iman amel ilişkisi üzerinde durmaya sevk etmiştir.⁴⁸

⁴⁴ Hasan Gümüşoğlu, "Modernleşmenin Osmanlı Toplumunun İnanç Yapısı Üzerine Yaptığı Bazı Etkileri", *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8/16 (2010), 77-78.

⁴⁵ İbrahim Şinâsi, *Müntebahât-ı Eş'âr* (Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, 2019), 37.

⁴⁶ Gümüşoğlu, "Modernleşmenin Osmanlı Toplumunun İnanç Yapısı Üzerine Yaptığı Bazı Etkileri", 87.

⁴⁷ Hasan Gümüşoğlu, *Türk Modernizmi* (İstanbul: Kayıhan Yayınları, 2019), 164-165.

⁴⁸ Gümüşoğlu, *Türk Modernizmi*, 159.

2.1. Eğinli'de Tevhîd ve İsbât-ı Vâcib Konusu

Eğinli, bir vâiz olarak toplumun dini düşüncesini yakından takip etme fırsatı bulmuştur. Cemiyetin iman konusunda karşı karşıya kalmış olduğu sorunları ve yaşadığı problemleri müşahede eden müellif, sıradan bir vaaz kitabında birçok ilmi meseleyi ele almıştır. Eğinli'nin yaklaşımında, yaşadığı asırda Osmanlı toplumunun moderniteyle yüzleşmesi, bu minvalde toplumun karşılaştığı fikri cereyanlar ve tartışmaların etkili olduğu görülmektedir. Söz konusu toplumsal gerçekliğin ortasında yazılan bir eserde birçok kelâm konusunun işlenmesi, Eğinli'nin mesleğini icra ettiği vaaz kürsüsünü, karşılaştığı sorunları ele aldığı özel bir mecra olarak algıladığını göstermektedir. Eğinli'ye göre toplumun sahih ve güçlü bir iman sahibi olmasının temin edileceği bu mecra, ictimai, iktisadi ve dini sorunların en azından iknaî metotla halledilmesi gerekmektedir. Bu idealin tahakkuku için yapılması gereken, öğrenilmesi vâcib olan itikadi meselelerin⁴⁹ Ehl-i sünnet anlayışına uygun şekilde öğrenilmesidir.⁵⁰

Vâiz Eğinli Rahmi Efendi, peygamberlerin gönderiliş amacının esasını tevhîd anlayışının oluşturduğunu, zira insanların Allah'ın varlığı hakkında şüphe duymadıklarını söylemektedir. Zira gerek müşrikler gerekse tevhidin dışında teslise düşenler, Allah'ın varlığından daha ziyade taaddüd-i ilah konusunda hata yapmaktadırlar.⁵¹ Buradan hareketle isbât-ı vâcib konusuna bir ihtiyaç duyulmadığı zannedilse bile Eğinli, bu konuyu tevhidin daha iyi anlaşılması noktasında bir temel gibi kullanmaktadır. Çünkü Tanrının varlığı aynı zamanda onun tek ve yegâne olmasını da gerektirir. Bu durumu izah noktasında Eğinli, Hz. Ali ve İmam Şafii'den meseller zikretmek suretiyle dinleyicilerine ya da kendi eserini okuyan diğer vâizlere seslenmektedir. İnsan zihninin konuları anlamada somut olaylara daha yakın oluşunu göz önünde bulundurarak temsillerle meseleyi ele alırken, Sünnî kelâmî gelenekte evrenin yaratılmış olduğundan hareketle Allah'ın varlığını ispat etmek için başvurulan hudûs deliliyle de konuyu izah etmeye çalışmaktadır. Bu noktada dikkat çeken hususlardan biri, Eğinli'nin "hareket ve sükûn" delillerini kullanmasıdır. Bilindiği gibi materyalist filozofların temel iddialarından biri, maddenin ezeli olduğu ve hareketin kendinden kaynaklandığı (hâssa) yönündeki iddialarıdır.⁵² Onlara göre dünya hayatında var olan

⁴⁹ Rahmi Efendi, *Tefcîrû't-tesnîm*, 72.

⁵⁰ Rahmi Efendi, *Tefcîrû't-tesnîm*, 32.

⁵¹ Rahmi Efendi, *Tefcîrû't-tesnîm*, 67.

⁵² Louis Büchner, *Madde ve Kuvvet*, çev. Baha Tevfik - Ahmed Nebil (Dersaadet: Arsen, ts), 12.

madde hareketdir ve hareket maddedir.⁵³ Eğinli'nin çağdaşı olan Osmanlı aydınları içinde materyalizm karşıtı fikir ve telifleriyle tanınan Şehbenderzâde Ahmed Hilmi (ö.1914) gibi dönemin kimi yazarlarına göre ise, maddenin kendisinde var olan bu hâl, öyle bir durumdur ki materyalist felsefede, İslâm dininin ruhuna uygun hakikatler bulunmaktadır.⁵⁴ Eğinliye göre de yeryüzünde madde üzerinde görülen hareketler, denizlerin hareketi ve rüzgarların seyri, yaprakların hareketi ya da sessizliği bir yaratıcının varlığının en büyük alâmetleridir. Zira âlemdeki bütün varlıklar (madde, insanlar ve cinler) bir araya gelse, bir zerreyi bile hareket ettiremeyecekleri gibi teskin de edemeyeceklerdir.⁵⁵

2.2. Eğinli'de İmanın Zıddı Olarak Küfür Kavramı

Eğinli Rahmi Efendi, bir din eğitimcisi olmanın verdiği doğal bir yaklaşımla, iman konusunu ele alırken öncelikle imanın zıddı olan küfrün izahı ile konuya başlamayı uygun görmüştür. Böylesi bir tercih, dönemin varlık anlayışını gösteren temel ilkelerden biri olan “eşya zıddı ile bilinir” kaidesi çerçevesinde meselenin ele alınmasından ileri gelir. Bu noktayı dile getiren müellif, küfür kavramını dil ve terim anlamları yönünden incelemiştir. Konu hakkında özellikle Birgivi'nin (ö. 981/1573) *et-Tarîkatü'l-Muhammediyye* adlı eserine de atıfta bulunan yazar, “Kalbin Afetleri” kısmında zikredilen afetlerin/mühlikâtın en önemlisi ve ilkinin küfür olduğunu belirtir. İnsanın kendisini dünya ve ahirette zarara uğratacak bu meseleyi bilmesi bir görevdir. Rahmi Efendiye göre kişinin kendisini hatadan koruyabilmesi için hataların en tehlikelisi kabul edilen küfür hakkında tam bir bilgiye sahip olması gerekmektedir. Bu bağlamda küfür, lügat itibarıyla örtmek anlamına gelmektedir. Eşyayı görünmez kıldığı için geceye de kâfir ismi verilmiştir. İstilahî olarak küfür “mümin olabilme özelliği taşıyan kişinin imanının olmama” halidir. Dolayısıyla akıllı olmayan insanların küfründen bahsedilemez.

Müellif küfrün çeşitlerini de zikretmiştir. Tercih etmiş olduğu tasnife göre küfür, küfr-i cehli, küfr-i inâdi, küfr-i nifâki ve küfr-i hükmi olmak üzere dört çeşittir.⁵⁶ Küfrün çeşitleri içinde kaçınılması gereken ve Müslüman toplumun karşı karşıya kaldığı küfür, küfr-i hükmi'dir. İmanın aslı kabul edilen tasdik in mevcudiyeti ile birlikte küfrü gerektiren bir fiilin veya sözün bulunması durumu olan küfr-i

⁵³ Ahmed Hilmi Şehbenderzâde, *Huzur-u Aklü Fen'de Maddiyûn Meslek-i Dalaleti* (İstanbul: Tercüman 1001 Temel Eser, 1974), 110.

⁵⁴ Şehbenderzâde, *Huzur-u Aklü Fen'de Maddiyûn Meslek-i Dalaleti*, 90.

⁵⁵ Rahmi Efendi, *Tefcîrû't-tesnim*, 67.

⁵⁶ Rahmi Efendi, *Tefcîrû't-tesnim*, 63.

hükmî, kaçınılması gereken bir durumdur. Zira iman etmiş kişilerin Allah hakkındaki yanlış itikatları ve Allah'ı layık olmayan sözler ile tavsif etmeleri, onları iman açısından tehlikeli duruma düşürecektir. Müellif, küfr-i hükmî bağlamında, tarihsel süreçte Ehl-i Sünnet'in oluşumu esnasındaki kelâmî tartışmalara da atıfta bulunur. Örneğin Müşebbihe fırkasının Allah'ın semada olduğunu iddia etmesi, kelâmullahın mahlûk olduğu iddiası ya da Allah'ın sıfatlarından bir tanesini nefyetmek gibi inanç ve sözler, küfr-i hükmî'nin gerçekleşmesi için yeterlidir.⁵⁷ Yine Ehl-i Sünnet'in sünnet vurgusunu da bu yaklaşım içinde görmek mümkündür. Eğinli, bu noktada küfr-i hükmî'nin "kalben tasdik mevcut olmasına rağmen Şari'nin tezkiz edilmesi veya Allah'ın uygun olmayan sıfatlar ile tavsifi ya da şer'an tazim edilmesi gereken hususları hafife alma" ile gerçekleştiğini söylemektedir.⁵⁸ Bu bağlamda Sünnî düşüncenin şekillenmesinde tarihi bir dönüm noktası kabul edilebilecek olan Halku'l-Kur'an tartışması, Eğinli tarafından dile getirilmektedir.⁵⁹ Ona göre bir kimsenin Kur'an mahlûktur görüşünü benimsemesi, küfr-i hükmî'nin gerçekleşmesi için yeterlidir.⁶⁰

Eğinli Rahmî Efendi'nin, küfrü bu şekilde tasnif etmesi, iman ve şartları hakkında yapacağı izahlar için bir girizgâh kabul edilebilir. O, imanı tarif ederken "İman: tasdik ve iz'an olup küfrün zıddıdır" şeklinde genel bir tanımla tercih etmiştir.⁶¹ İmanın rükunlarının hangi azalar/cevârih ile gerçekleşeceği konusuna girmeden, daha kapsayıcı bir tanımla tercih etmiş olması dikkat çekicidir. Özellikle Hanefî-Mâtürîdî geleneğinin tercih etmiş olduğu "kalb ile tasdik dil ile ikrar" tanımı, ilk planda zikredilmemiştir.⁶² Böylesi bir tercih, müellifin iman konusu hakkında ileri sürülen bütün görüşleri kapsayacak bir tanım kurgulama gayreti içinde hareket ettiğini göstermektedir.⁶³

⁵⁷ Rahmî Efendi, *Tefcîrû't-tesnîm*, 64.

⁵⁸ Rahmî Efendi, *Tefcîrû't-tesnîm*, 64.

⁵⁹ Rahmî Efendi, *Tefcîrû't-tesnîm*, 69; Eğinli, bu görüşleri naklederken dönemin ünlü alimlerinden ve Bağdad bölgesinde selefi düşüncenin en etkili simalarından olan Âlûsî'den (ö. 1317/1899) etkilenmiştir. Değerlendirmedeki benzerlikler için bk. Numan b. Mahmud el-Âlûsî, *Ğâliyetü'l-mevâiz* (Beyrut: Dârü'l-Minhâc, 2011), 102-107.

⁶⁰ Rahmî Efendi, *Tefcîrû't-tesnîm*, 64.

⁶¹ Rahmî Efendi, *Tefcîrû't-tesnîm*, 67.

⁶² Müellif aynı yerde klasik iman tanımını daha sonra zikretmiştir. Bk. Rahmî Efendi, *Tefcîrû't-tesnîm*, 67.

⁶³ Sâlimî, Ebu Hanife'den nakille iman edenlerin üç mertebesinin olduğunu tasdik ve ikrar cihetiyle ilk iki mertebenin insanların bilgisinin dışında ya da ak-

Zira tasdik kalb ve dil ile meydana gelebilen bir durumdur. Bu tanıma göre Mürcii fırkaların bazıları tarafından kabul edilen iman tanımını da kapsayan bir tarif elde edilmiş olur.⁶⁴ Fakat bu durumda iman tanımında ameli imanın aslî unsurlardan sayan mezheplerin görüşleri tarif dışında kalmış görünmektedir. Bu bağlamda müellifin İmam Şafii'ye nispetle zikrettiği, özellikle de Ehl-i Hadis'in tercihi olan amellerin imandan bir cüz olması hakkındaki kanaati etkili olmuştur. Nitekim Eğinli için ameller imanın hakikatinden bir cüz değil bilakis imanın kemâlinin şartlarındandır.⁶⁵

2.3. Eğinli'ye Göre İmanın Gerekliliği ve Elde Edilmesi

Eğinli Rahmi Efendi, mevcudatın varlık alanına çıkmasının temel amacını, Allah'ın bilinmesi üzerine temellendirmiştir. Hadîs-i kudsi de ifade edilen marifet, insanı ibadet etme şuuruna ulaştıran temel sâik olarak görülmüştür. İnsanların ilk sorumluluğu iman etmek olduğu gibi, ölüm anında da arzulanan son şey yine imandır. İnsan için en önemli konu olan imanın elde edilmesi ve bunun için tahsil de bulunmak bir görevdir. Bu noktada kişinin iman etmesi için Mâtürîdî ve Eş'arî mezhebine göre baliğ olma şartı aranmaksızın akıllı olması yeterlidir. İmani konuları akledebilme meselesi ve buna bağlı olarak imanla mükellef olma, Eğinli tarafından üzerinde en çok durulan konulardan biridir. Eğinli, bir çocuğun baliğ olduğunda, kendi lehine ve aleyhine olan işlerini akledebildiği ve gereklerini yerine getirebildiği halde imanı ifade eden kelime ve cümleleri bilse bile, iman ne olduğunu açıklayamamasını ağır bir dille eleştirmiş, hatta bu durumun mürtedlerin durumuyla aynı olduğunu ileri sürmüştür.⁶⁶ Şayet bu durumda olan bir kişi evli ise eşinden ayrılmış kabul

sine olma ihtimali olduğunu söylemektedir. Ancak dil ile ikrar ve kalp ile tasdik varlığı ile gerçekleşen iman ise Allah ve insanlar nazarında geçerliliği olduğunu zikretmiştir. Bk. Ebû Şekûr es-Sâlimî, *et-Temhid fî beyâni't-tevhîd* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2017), 203-204; Ebu'l Muin Meymun b Muhammed en-Nesefî, *Tabsiratü'l Edille fi Usulî'd-Din*, ed. Hüseyin Atay - Şaban Ali Düzgün (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2012), 2/II:404-405.

⁶⁴ Ebu'l-Hasen Eş'arî, *Maḳālâtü'l-İslâmiyyîn ve İhtilâfî'l-Muşallîn* (Beirut: el-Mektebetü'l-Asriyye, 2005), 1:114,120; Ebu Mansur el-Matürîdî, *Kitabü't-Tevhid*, çev. Bekir Topaloğlu - Muhammed Aruçi (İsam / İslam Araştırmaları Merkezi, 2003), 493.

⁶⁵ Rahmi Efendi, *Tefcîrû't-tesnîm*, 67.

⁶⁶ Rahmi Efendi, *Tefcîrû't-tesnîm*, 67; Konu hakkında Hanefîlerin görüşlerinde farklılıklar bulunmaktadır. Bununla beraber İmam Mâtürîdî ve Bağdat âlimlerinin çoğunluğu (muhtemelen Hanefî Meşâyihî) bülûğdan önce sabinin istidlâle yatkınlığı olması halinde imanla mükellef olduğunu söylemişlerdir. Tartışmalar için bk. Ali el-Kârî, *Şerhu'l-emâli li Aliyyi'l-Kârî* (İstanbul: Fazilet Neşriyat, ts), 29-31.

edilmekte, mirastan pay da alamamaktadır. Zira ona göre iman hakkındaki bu cehalet, gözün beyazının siyahına olan yakınlığı gibi aşikârdır.⁶⁷ Baliğ olup istidlâle yetkinliği olan bir kimsenin imanı bilmemesinin özür olarak kabul edilmemesini Eğinli, Ebu Hanife'nin görüşleri üzerinden temellendirmektedir. Ebu Hanife, fetret ehlinin Allah'ı bilme konusunda mazur kabul edilemeyeceğini, kişinin tebliğden uzak bir yerde veya dağ başında kalması halinde enfüsü ve afâki istidlâl ile marifet-i bâriyi elde etmesinin vacip olduğunu savunmuştur. Bu bağlamda Hz. İbrahim'in iman etme süreci, en önemli örnek olarak kabul edilmiştir.⁶⁸ Eğinli bu açıklamalarında özellikle Hanefî-Mâtürîdî gelenek içindeki farklılaşmaya da temas etmiştir. Emâli kaside, Mâtürîdî sonrası en çok kullanılan kaynakların başında gelmektedir. Emâli müellifi, Doğu Hanefî geleneği içinde akıl ve büluğ çağında marifetullahın vücubu noktasında cehaletin bir özür olacağını kabul etmektedir. Ancak Ebu Hanife bu hususta cehaleti bir özür olarak kabul etmez. Eğinli bu farklılaşmada kendi tercihini Ebû Hanîfe'nin kavli üzerinden temellendirir. Ona göre kişinin enfüsü ve âfâki delilleri değerlendirmekten haberdar olmaması ve böylece marifetullah noktasındaki cehaleti, bir özür kabul edilemez.⁶⁹ Özellikle İslâm topraklarında bu durum asla kabul edilecek bir mazeret olmaz.

Anlaşıldığı kadarıyla Eğinli'nin amacı, bu bilgiler ile iman noktasında muhataplarının asıl arzulanan iman-ı tafsîliyi elde etmelerini sağlamaktır.⁷⁰ Ona göre imanın, nazar ve istidlâle dayanmaksızın varlığı, kelâmcılar nazarında sahih kabul edilmiş olsa bile nazar ile gerçekleşen iman gibi güçlü değildir.⁷¹ Enfüsü ve afâki deliller ile imanın gerçekleşmesi ve Hz. İbrahim örneğinin zikredilmesi taklid derecesinden çıkmaktır. Zira mukallidin imanı geçerli olsa bile taklid edilen kişinin (anne-baba, hoca, zevc vs.'nin) vefatıyla taklid-i iman zedelenebilir.⁷² Bununla birlikte imana dair şüphe uyandırmak isteyenlerin telkinleri de kişinin imanını kaybetmesine veya bilinçli bir şekilde dini terk etmesine sebebiyet verebilir. Bu verilerden hareketle Osmanlı modernleşmesi döneminde yazılan eserde, toplumun gündeminde olan pozitivist fikirlerin meydan okumasına karşı Eğinli

⁶⁷ Rahmi Efendi, *Tefcîrû't-tesnîm*, 67; el-Kârî, *Şerhu'l-emâlî li Aliyyi'l-Kârî*, 29.

⁶⁸ Rahmi Efendi, *Tefcîrû't-tesnîm*, 68.

⁶⁹ Rahmi Efendi, *Tefcîrû't-tesnîm*, 67.

⁷⁰ Eğinli muhataplarına (لا تنفع ايها العاقل بالاجمال بل عليك بالايمن التفصيلي) "Ey akıllı kişi icmâli iman ile yetinme! tafsîli imanı elde etmen gerekir" şeklinde seslenmiştir. bk. Rahmi Efendi, *Tefcîrû't-tesnîm*, 67.

⁷¹ Rahmi Efendi, *Tefcîrû't-tesnîm*, 68.

⁷² Rahmi Efendi, *Tefcîrû't-tesnîm*, 68.

Rahmi Efendi'nin özellikle bir tavır geliştirmeye çalıştığı, iman konusunda toplumu nazar ve istidlâle sevk ettiğini söyleyebiliriz. Nitekim Eğinli, imanın artıp eksilmeyeceğini kabul etmekle birlikte, tafsili iman sahipleri ile icmâli iman sahiplerinin bir olmayacağını özellikle vurgulamaktadır.⁷³

2.4. Eğinli'de İman Amel İlişkisi

Eğinli Rahmi Efendi'nin iman bahsini anlatırken değindiği hususlardan biri de iman ve amel ilişkisidir. İslâm mezhepleri arasında tartışma konusu olan iman ve amel meselesi, mezheplerin oluşum sürecinde etkili bir tartışmadır. Ehl-i sünnet içinde İmam Şafîi başta olmak üzere Ashabü'l-hadîs, amelin imanın bir cüz'ü olduğunu kabul etmiştir. Eğinli, İmam Şafîi'nin “وعمل بالاركان” “gereklerini yapmaktır” sözünün imanın hakikatine dair olmadığını, bilakis imanın kemâli için geçerli olduğunu zikretmiştir.⁷⁴ Aslında Eğinli bu şekilde bir tercihle, konu hakkında Mâtürîdi görüşü dile getirmektedir.⁷⁵ Dönemin diğer kaynakları incelendiğinde bu yaklaşım rahatlıkla görülebilir. Hatta imanın kısımları zikredilirken icmâli, tafsili veya taklîdi ve tahkiki iman ayırımının dışında asıl ve kâmil iman şeklinde farklı bir tasnife rastlamak da mümkündür.⁷⁶ Amelin imandan bir cüz olmaması bu şekilde anlatılmış olsa bile müellif, amelin önemini her fırsatta dile getirmektedir. Örneğin insanların ahirette sıratından geçişleri, farklı suretlerde olacaktır. Onların sırat üzerinden geçişlerindeki farklılık, iman ve amellerine göre değişecektir. Hatta Hz. Peygamberin ahirette şefaati edeceği günahkârların dışında iman ve amel olan müminler, kendi amelleri ile cennete gireceklerdir.⁷⁷ Burada dikkat çeken husus, müellifin kişilerin kendi amelleri ile cennete girme durumlarını genel kanaatin aksine kabul etmiş olmasıdır. Anlaşıldığı kadarıyla Eğinli, amelin önemini ortaya koyma noktasında farklı görüşleri de dikkate almaya çalışmıştır. Bu aslında Ehi Sünnet ve

⁷³ Eğinli Rahmi Efendi bu konuda zümer sûresi 9. ayeti delil olarak kullanmaktadır. Rahmi Efendi, *Tefcîrû't-tesnîm*, 68.

⁷⁴ Rahmi Efendi, *Tefcîrû't-tesnîm*, 67.

⁷⁵ Konu hakkında dönemin en önemli vaaz kaynaklarından olan *Dürretü'l-Vâizîn* adlı eserde Hobevi, amellerin imanın kemalinden olduğunu delilleri ile anlatmıştır. Özellikle “Kur'ân okunduğu zaman o müminlerin imanları artar” ayetini, Mâtürîdi düşünceye bağlı kalarak izah etmiştir. Muhtemel sorulara verilen cevaplar için bk. Osman b. Hasan el-Hobevi, *Dürretü'l-vâizîn* (Dersaadet: Matbaa-i Osmaniyye, 1313), 102.

⁷⁶ Abdullatif Harpûti, *Abdullatif*, çev. Ahmet Aslantürk (İstanbul: Eser Neşriyat, 1981), 16.

⁷⁷ Rahmi Efendi, *Tefcîrû't-tesnîm*, 71.

Mu'tezile arasında özellikle şefaati meselesinde ortaya çıkan tartışmalardan biridir. Kişinin cennete girmesinde şefaati kabul edenlerin amel-iman ilişkisi bağlamında ortaya koyduğu argümanların, zamanla amellerin önemsiz olduğu şeklindeki yanlış bir inanca dönüşmesi ihtimali gözden kaçırılmamalıdır. Eğinli'nin izahlarını bu bağlamda düşünmek onu daha anlaşılır kılmaktadır. Zira müminlerin cennetteki dereceleri, amellerine göre farklı olacaktır.⁷⁸ Bunun haricinde iman-amel ilişkisinde gözden kaçırılmaması gereken bir diğer husus, bid'atlerin imana verdiği zarardır. Eğinli, bid'at sahiplerinin amellerinin fesada uğradığını ve geçersiz olduğunu ifade etmektedir. Amel, imanın bir rükünü olmamakla birlikte, bid'atler doğrudan itikadı ilgilendiren hususlar olduğundan, varlığı halinde imanı zayıflatan bir rükün gibi telakki edilmiştir.⁷⁹

Eğinli eserinde, amellerin niteliği konusunda da bazı değerlendirmelerde bulunur. Bu doğrultuda "*İnsanların diriltileceği gün ve Allah'a temiz bir kalple gelenler dışında malın da çocukların da fayda vermeyeceği gün beni mahcup etme!*"⁸⁰ ayeti eserde merkezi bir noktada durmaktadır. Nitekim bu ayet, otuz altı konu üzere tertip edilen *Tefcîru't-tesnîm*'in on dokuz başlığı için tercih edilmiştir.⁸¹ Müellif, insanların ahiret günü hesap esnasında mahcup olmamak için bu ayeti dua maksadıyla kullanmalarını tavsiye etmektedir. Eğinli, bu ayetten yola çıkarak ahirette temiz bir kalp şartını sağlayacak amel-i salih'i izaha girişir. İnananlara fayda sağlayacak ameller, kişinin kendisinin hayatta olduğu dönemde yaptığı hayırlar ve ibadetlerle; öldükten sonra daha önce yazdığı ve insanlara faydalı olan eser/ilim ve hayırlı çocuklar şeklinde belirtilmiştir. Amel-i salih kategorisine giren bütün bu hayırların geçerli olması ise amelin dışında müellifin üzerinde durduğu kalbin ve itikadın kötü inanç ve hasletlerden (ahlak-ı zemîme) temiz olması ile gerçekleşecektir. Bu nedenle kişinin dünyada işlediği amel-i sâlihe güvenmemesi, korku ile ümit arasında olması gerekmektedir.⁸²

Eğinli, kelâm ekolleri arasında tartışma konusu olan amel iman münasebetini, kibir ve riya gibi ameli iptal eden kalbi hastalıklar ile bir başka yönden değerlendirmeye tâbi tutmuştur. Bu minvalde Eğinli'nin izahları ile amelin imandan bir cüz olmadığı meselesi ispatlanmış olmaktadır. Ancak ispat için kullanılan yöntem kelâmın

⁷⁸ el-Hobevî, *Dürretü'l-vâizîn*, 101.

⁷⁹ Rahmi Efendi, *Tefcîru't-tesnîm*, 32.

⁸⁰ *Kur'ân Yolu* (Erişim 20 Haziran 2022), Şuarâ, 26/87-89.

⁸¹ Rahmi Efendi, *Tefcîru't-tesnîm*, 2.

⁸² Rahmi Efendi, *Tefcîru't-tesnîm*, 32.

cedeli yönteminin dışındadır. Müellif, ehl-i inâd olarak tavsif ettiği, içinde kâfirlerin de olduğu bir grubun mallar ve asabe ile övündüğünü hatırlatan Tekâsür sûresinin izahında amel konusuna temas etmektedir. İnsanların gururlanmaması gereken hususlardan bir tanesi de Allah'ın emirlerini yerine getirmekle gerçekleşen taâtlardır. Müellife göre, insanların amelleri ile övünmesi de aynı sürede yasaklanan konulardandır.⁸³ Konunun anlaşılması noktasında Eğinli'nin didaktik yönetime ve temsile başvurmuş olduğu görülmektedir. Geçmiş ümmetlerin içinde ilmi ve ameli ile maruf olan kişilerin amelleri ile övündükleri ve ihlası terk ettikleri için başlarına gelen olaylar hikâyeye edilmektedir. Zira amellerin makbul olması havâtım (son nefes) ile bağlantılıdır. Son nefesinde imanı koruyamayanların iman ve amelleri bir fayda vermeyecektir.⁸⁴ Bu kıssalardan en önemlisi Bersîsa ve Bel'am b. Bâ'ûra kıssalarıdır. Bu anlatılarda yıllarca ilim ve amel ile meşgul olan kimselerin ihlası temin edemediklerinde ya da kalplerini hased, kin, fitne ve fesad, gurur ve dünya sevgisinden arındıramadıklarında başlarına gelecek olan kötü son hatırlatılmaktadır.⁸⁵

İman ve amel tartışmalarında denge arayışında olan Eğinli, amellerin önemini sadece kişi üzerinden değil, toplum ve tabiat dengesi açısından da değerlendirir. Örneğin insanların isyanları ve amelsiz iman anlayışları, yanlış inançları benimsemeleri ve günahlarından dolayı tabiattaki düzenin bozulduğunu *"İnsanların kendi elleri ile yaptıklarından dolayı karada ve denizde fesat meydana çıktı (düzen bozuldu) ki böylece Allah dönüş yapsınlar diye işlediklerinin bir kısmını onlara tattırıyor."*⁸⁶ ayeti ile izah etmeye çalışmaktadır. Ona göre günahlar sebebi ile ortaya çıkan kuraklık, mahsulde verimliliğin kalmaması, veba gibi hastalıkların ortaya çıkması, hayvan ölümlerinin artması, yangınların çoğalması, bu sebeptendir. Böylece bu gibi sorunların ortaya çıkmasına sebep olan insanoglu, yaşayan canlıların haklarına riayet etmediği için günahkarlığı artmıştır. Ahirette, kulların hakkının dışında hayvanların hukukuna da riayet etmediği için sorumlu olacaktır.⁸⁷

⁸³ Rahmi Efendi, *Tefcîrû't-tesnîm*, 33.

⁸⁴ Rahmi Efendi, *Tefcîrû't-tesnîm*, 32.

⁸⁵ Rahmi Efendi, *Tefcîrû't-tesnîm*, 32.

⁸⁶ er-Rûm, 30/41.

⁸⁷ Rahmi Efendi, *Tefcîrû't-tesnîm*, 44.

Sonuç

Bu çalışma, öncelikli olarak vâizlerin ve onların kendileriyle topluma ulaştıkları vaazların, İslâm tarihi boyunca dini düşüncenin halka benimsetilmesinde yaygın bir eğitim aracı olarak ne denli etkili olduğu, bu doğrultuda vaazların siyasi erkin mezhebi tercihleri doğrultusunda toplumun dini anlayışını şekillendiren birer araç olarak kullanıldığı hususlarına temas etmiştir. Çalışmanın böyle bir yöntemi tercih etmesinin ana nedenlerinden biri, Eğinli Rahmi Efendi'nin vaizlik mesleğini icrâ etmiş olmasıdır. Bir başka önemli etken ise iman konusuna dair akademik çalışmaların daha ziyade mütekellim veya fakih gibi İslâmî ilimlerin çeşitli dallarıyla iştiğal eden simaların eserlerinden hareketle kaleme alınmış olmalarıdır. Halbuki çalışma boyunca ifade edildiği üzere vâizler, toplumu yönlendirme konusunda İslâm toplumunda kadılık görevi yürüten ya da ilm-i kelâmın dakik meseleleriyle ilgilenen bir mütekellimden daha etkili olabilmiş figürlerdir. Bu sebeplerle çok daha geniş bir çerçevede toplumu etkileyebilme imkanına sahip vâiz yahut hatip olarak adlandırılan kişilerin faaliyetlerine eğilmek gerekliliği, Eğinli Rahmi Efendi örneğinde görüldüğü üzere açığa çıkmaktadır.

19. yüzyıl İstanbul vâizlerinden Eğinli Rahmi Efendi'nin yaşadığı yüzyıl, vâizlere yönelik eleştirilerin arttığı, bu doğrultuda bazı önlemlerin alınarak vâiz yetiştirmek üzere alternatif tedris müesseselerinin kuruluşlarına yönelik faaliyetlerin yürütüldüğü bir süreç olmuştur. Vâizlerin ilmi yetkinliklerinin kaybolduğu böylesi bir süreçte Eğinli Rahmi Efendi, söz konusu olumsuz portreden çok uzakta, aldığı başarılı medrese eğitimini, vaaz tecrübesiyle de birleştirerek kelâm konularını vaazlarına konu edinebilme becerisini gösteren bir Osmanlı âlimi olarak tebellür etmektedir. Nitekim çalışmamıza konu olan ve dönemin vâizlerine kaynaklık eden *Tefcîru't-tesnîm* isimli eseri, ilmi bir heyetin tashih ve onayından geçerek vücut bulmuştur. Dolayısıyla makalemize konu olan söz konusu eseri, Osmanlıların vaaz kürsülerine ilmi bir müdahalesi şeklinde değerlendirmekteyiz. İrşad vazifesini bir âlimin adaleti olarak niteleyen Eğinli, hayatı boyunca toplumla temas edebilmenin vermiş olduğu yetkinlikle kaleme aldığı *Tefcîru't-tesnîm fî kalbin selîm* isimli eserinde, Osmanlıların Sünnî aidiyetlerini şekillendiren kurucu metinleri kendisine kaynak olarak kullanmıştır. Vâiz kimliği ile Eğinli, ilgili eserlerde yer alan ve Müslüman halkın bilmesi gereken zarurî dini bilgileri aktarırken anlaşılır olmalarını sağlayacak tarzda yöntemler kullanabilmiştir.

Eğinli'nin kelâm literatürünün ana konularından olan iman meselesini ele alışı, dönemin aydınlarının modern düşüncenin birer ürünü olan materyalist ve pozitivist fikirlerinin, Osmanlı Müslüman

toplumunun inanç esaslarında meydana getirdiği çözüme ile yakından ilişkilidir. Zira Eğinli'nin vaizlik yaptığı süreçte inanç esaslarını ilgilendiren modern fikirler revaçtadır. Böyle bir ortamda asli görevi kelâmî herhangi bir meseleyi salt tartışıyor olmaktan ziyade toplumun buna olan ihtiyacını gözlemlemek olan Rahmi Efendi, bu doğrultuda bir aksiyon geliştirmiştir. Nitekim bir vâizden beklenmeyecek ölçüde imanî bilginin konusu yapması, vaaz kürsülerinde alışık olduğumuz şefaathatlarının yanında kişinin birey olarak kendi yapıp ettikleriyle cennete girmesinin mümkün olduğunu vurgulaması, hitap ettiği toplumu düşünen ve sorumluluk alan insanlar olarak görmek istediğini göstermektedir. Ayrıca Eğinli Rahmi Efendi'nin, iman-amel ilişkisini bireysel boyutun ötesinde, toplumsal adalet düzeninde ve doğa olayları ile ilişkili bir biçimde ele alarak insan eylemlerinin sonuçlarının bu alanlarda olumsuzluğa neden olabileceği ihtimalleri üzerinde durması, kelâmî meselelerin vaaz kürsülerinde toplumu aydınlatıcı nasihatler olarak kullanılabilirliğini göstermektedir.

Kaynakça

- Acat, Yaşar. “Eğinli Rahmî Efendi: Hayatı, İlmi Kişiliği ve Arap Diline Dair Kaleme Aldığı Eserleri”. *Uluslararası Erzincan Tarihi Sempozyumu*. 988-1005. Erzincan: Erzincan İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, 2019.
- Âlûsî, Numan b. Mahmud el-. *Ğâliyetü'l-mevâiz*. Beyrut: Dârü'l-Minhâc, 2011.
- Askalânî, İbn Hacer el-. *Lisânü'l-Mizân*. 7 cilt. Beyrut: Müessesetü'l-A'lemî, 1971.
- Babanzade, Ahmed Naim. “Vâizler: Vâiz nedir?” *Sırat-ı Müstakim [Sebilü'r-Reşad]* 1/2 (21 Ağustos 1324), 22-23.
- Bauer, Thomas. *Müphemlik Kültürü ve İslam*. çev. Tanıl Bora. İletişim Yayınları, 3. Basım, 2020.
- Berkey, Jonathan P. “Preaching and the Problem of Religious Authority in Medieval Islam”. *Muslim Preaching in The Middle East And Beyond*. Edinburgh: Edinburgh University Press, 2020.
- Büchner, Louis. *Madde ve Kuvvet*. çev. Baha Tevfik - Ahmed Nebil. Dersaadet: Arsen, ts.
- Çavuşoğlu, Semiramis. “KADIZÂDELİLER”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 24/100-102. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2001.

- Diğiroğlu, Filiz. "II. Abdülhamid Döneminde Dinî Yayıncılık: İslâmî Metinleri Kim Üretir?-II". *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 54/54 (15 Haziran 2018), 1-44.
- Doğan, Recai. "Osmanlı'nın Son Döneminde Yaygın Din Eğitiminde Vaaz ve Vâizlik". *Diyanet İlmî Dergi* XXXV/ 1, Özel Sayı (1999), 171-206.
- Ebu'l-Ferec İbnü'l-Cevzî. *Telbîsü İblîs*. Beyrut: Dârü'l-Kalem, 2008.
- Ebu'l-Kemal. "Mesâil-i Diniyemiz ve Vâizler -I-". *İslâm Dünyası* 15 (1331 1329), 234-236.
- Ebu'l-Kemal. "Mesâil-i Diniyemiz ve Vâizler -II-". *İslam Dünyası* 16 (1331 1329), 247-249.
- Eş'arî, Ebu'l-Hasen. *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn ve İhtilâfü'l-Muşallîn*. 2 Cilt. Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, 2005.
- Feyerabend, Paul. *Yönteme Karşı*. çev. Ertuğrul Başer. İstanbul: Ayrintı Yayınları, 1996.
- Gümüşoğlu, Hasan. "Modernleşmenin Osmanlı Toplumunun İnanç Yapısı Üzerine Yaptığı Bazı Etkileri". *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8/16 (2010), 55-90.
- Gümüşoğlu, Hasan. *Türk Modernizmi*. İstanbul: Kayıhan Yayınları, 2019.
- Harpûtî, Abdullatif. *Abdullatif*. çev. Ahmet Aslantürk. İstanbul: Eser Neşriyat, 1981.
- Hobevî, Osman b. Hasan el-. *Dürretü'l-vâizîn*. Dersaadet: Matbaa-i Osmaniyye, 1313.
- Karaman, Hayreddin. "Vaaz Kaynaklarının Tavsif ve Tenkidi". *İslam'ın Işığında Günün Meseleleri*. 1-3/391-408. İstanbul: İz Yayıncılık, 2002.
- Kârî, Ali el-. *Şerhu'l-emâlî li Aliyyi'l-Kârî*. İstanbul: Fazilet Neşriyat, ts.
- Katip Çelebi. *Mizânü'l-Hak fi ihtiyâri'l-ahak*. çev. Orhan Şaik Gökyay. İstanbul: MEB. Yayınları, 1993.
- Kur'an Yolu*. Erişim 20 Haziran 2022. <https://kuran.diyaret.gov.tr>
- Matürîdi, Ebu Mansur el-. *Kitabü't-Tevhid*. çev. Bekir Topaloğlu - Muhammed Aruçi. İsam / İslam Araştırmaları Merkezi, 2003.
- Nesefî, Ebu'l Muin Meymun b Muhammed en-. *Tabsiratü'l Edille fi Usuli'd-Din*. ed. Hüseyin Atay - Şaban Ali Düzgün. 2 Cilt. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2012.

- Özcan, Tahsin. “Rahmi Efendi”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 34/423-424. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2007.
- Rahmi Efendi, Eğinli Mehmed. *Tefcîrû't-tesnîm fî kalbin selîm*. İstanbul: Fazilet Neşriyat, t.y.
- Sâlimî, Ebû Şekûr es-. *et-Temhîd fî beyâni't-tevhîd*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2017.
- Sübki, Tâcüddin es-. *Mu'îdü'n-Ni'Am ve Mübîdü'n-Nikam*. Kahire: Darü'l-Kütübî'l-Arabî, 1948.
- Şehbenderzâde, Ahmed Hilmi. *Huzur-u Aklü Fen'de Maddîyyûn Meslek-i Dalâleti*. İstanbul: Tercüman 1001 Temel Eser, 1974.
- Şeker, F. Mehmet. *Osmanlı İslam Tasavvuru*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2013.
- Şinâsi, İbrahim. *Müntebehât-ı Eş'âr*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, 2019.
- Şükrü, Mehmed. “Vâizlerimiz Hakkında Bir Kaç Söz”. *Beyânü'l-Hak* 7/174 (20 Ağustos 1328), 3052-3054.
- Taşköprizâde, Ahmed Efendi. *Mevzûâtu'l-Ulum*. 2 Cilt. Dersaadet: İkdâm Matbaası, 1313.
- Yazıcı, Nesimi. “Tanzimat Dönemi Ramazanlarında Vaaz ve İrşad Hizmetleri Üzerine Değerlendirmeler”. *Diyanet İlmi Dergi* XLI/3 (2005), 105-116.
- Yeşil, Mahmut. *Vaaz Edebiyatında Hadisler*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2021.
- İlmiyye Sâlnâmesi*. Dârü'l-Hilâfeti'l-Aliyye: Matbaa-i Âmire, 1334.

Extended Summary

This research is about the work called *Taffîr al-tasnîm fî qalb al-salîm*, which consists of the sermons of Eğinli Rahmi Efendi (d. 1327/1909), a nineteenth-century Ottoman preacher. Based on the content of the work, it seems that Eğinli explained the basic principles of belief, especially faith, to the members of the Ottoman Muslim community who were confronted with modern thought. The distinctive aspect of the study is that it deals with the work of a preacher

who has the opportunity to influence the society in a much wider framework, not the works of a mutakallim or jurist.

Since our study deals with a sermon text, first, the information about the historical function of sermons, the institution of preaching is provided and the question of the role of sermon in transferring religious knowledge to the society are elaborated. In line with this question, emphasis was placed on attitudes of early Islamic states towards the institution of preaching and preachers. The tabligh institution which was officially founded by Muawiya as an instrument of legitimacy against the criticisms levelled to his authority. While the Abbasid caliphs' respect to preachers made them gain prestige around the palace on the one hand, this also paved the way for Mu'tazili scholars such as Amr b. Ubaid (d. 761/144) to be considered religious authorities. During periods of intense sectarian conflict, preachers appointed by the government tried to avoid conflict by delivering sermons in line with the official religious discourse. Ibn Nubate (d. 1366/768), one of the famous scholars of the Mamluk period, points out of that the job preacher is even more effective than the job of qadi in directing the society. He also emphasizes that the ruler should be careful when appointing preachers not to cause segregation in society.

Sermons and preaching maintained their importance in the formation of religious understanding in the Ottoman period. The debates emerging after the calamity called Qadizade Movement, which is an indication of the role played by the preachers, caused social turmoils such as the looting of darwish lodges and small minor riots mosques. In the modernization period, the search to solve the problems related to the institution of preaching has started. In the reign of Abd al-Hamid, and the following period, the government officially tried to solve the problems related to the preaching institution.

As a concrete sign of westernization, Rahmi Efendi was appointed as a preacher after the declaration of Tanzimat and Islahat Fermanı, which was a clear indication of westernization. In this period, Ottoman intellectuals were influenced by the modern currents such as positivism and materialism. The intellectuals under the influence of that ideas presented their reform proposals to break the influence of religion in social life directly to the sultan of that time. The Ottoman

intellectual's contact with the idea of modernization was not limited to a specific group but also spread to the general public. For this reason, the scholars of that period, including Eginli Rahmi Efendi, perseveringly emphasized the issue of faith and the relationship between faith and action in their sermons. The 19th century in which Rahmi Effendi of Egin lived, due to the scientific inadequacy of those who carried out the mission of preaching, measures were taken by the government and activities were carried out to create alternative education. In this period when criticism was levelled against the preachers, Eginli paints a portrait that is exempt from negative comments about preachers. The fact that Eginli's work, *Taffir al-tasnim*, which is the subject of this research, was printed after the approval of religious authorities is an indication of his professional competence. Combining the successful madrasa education with his missionary experience, Rahmi Efendi showed the skill of expressing the essential religious content of the Ottoman society in an understandable language in his sermons.

Rahmi Efendi, benefiting from his preaching job experience, closely observed the problems facing society in the area of faith. This situation especially is evident in the sources of his work called *Taffir al-tasnim*. Eginli, who considers his profession a heavy responsibility, used the canonical texts that reflect the characteristics of the Ottoman Sunnism in dealing with theological issues such as tawhid, disbelief, faith, and the relationship between faith and action. Because, according to him, the true and sound faith in the society depends on the performance of preachers. For this reason, the basic belief issues that a Muslim must learn must be transmitted to the society on the basis of main Sunni ideas. Rahmi Efendi combined the successful school education he received with his preaching experience, in his sermons, Rahmi Efendi showed the skill of conveying religious hopes in a language understandable to Ottoman society, which was faced with modern intellectual movements. In Eginli's sermons, the subject of *isbat al-wajib* has an important place in understanding the idea of tawhid. For, both polytheists and the Christians who believe in the Trinity are in error regarding attributing a partner to God although they do not doubt the existence of God. To this effect, Eginli explains the evidence of the *huduth* to his listeners as a way of proving the

existence of God as it is the case in Sunni theological tradition. In addition, as a response to the challenges of materialist ideas that were common in his time, it seems that Eginli presents the movements of the seas, the movement of the winds, the movement and tranquility of tree leaves as evidence for the existence of Allah.

Eginli believes that before discussing faith, one should understand the concept of disbelief which is the biggest mistake, and explains the types of disbelief by giving the literal and metaphorical definitions of the term. For him, among the types of disbelief, the type that threatens the community's belief system is al-kufr al-hukmi. Comparing Allah to creatures as Mushabbiha did, the belief that the Qur'an was created, belittling the issues that should be respected in the Sharia is within the scope of al-kufr al-hukmi (blasphemy). Eginli's reference to the issue of faith and action which is one of the main topics of Islamic belief foundations shows degeneration in the Muslim society of that period in the field of belief. Eginli's definition of faith is a comprehensive definition compared the exclusive one by Ahl al-Hadith as part of faith. He surprisingly emphasizes the theological aspects of the issue of iman, which is unexpected from a preacher. Along with the traditions of intercession that we are used to in the pulpit of the sermon, his emphasizes that a person may enter heaven by his deliberate actions is noteworthy. This method he follows in his sermon shows that he wants to see a rational and responsible Muslim society. Not only addressing the individual aspects of the relationship between faith and action but also dealing with beliefs' relation to natural events and social justice shows that a preacher can use theological issues in enlightening the society.